

აფექტური შრომა

მაიკლ ჰარდტი

თარგმანი: მარიამ ქაჯაია

ჩვენ შრომასა და სოციალურ პრაქტიკებში აფექტების წარმოებაზე ფოკუსირება, მაგალითად, ფოკუსირება სურვილზე ან სახმარ ღირებულებაზე, დისკურსების კონტექსტში, ხშირად ქმნიდა ხელსაყრელ საფუძველს ანტიკაპიტალისტური პროექტებისთვის. თავად აფექტური შრომა უშუალოდ თემებისა და კოლექტიური სუბიექტურობების საფუძველია. ამრიგად, აფექტისა და ღირებულების პროდუქტიული/საწარმოო ბრუნვა მრავალი თვალსაზრისით ჩანდა როგორც ავტონომიური ბრუნვა სუბიექტურობის სტრუქტურისთვის, კაპიტალისტური ვალორიზაციის პროცესების ალტერნატივად/საწინააღმდეგოდ. თეორიულმა ჩარჩოებმა, რომლებმაც მარქსსა და ფროიდს ერთად მოუყარეს თავი, აფექტური შრომა წარმოიდგინეს ისეთი ტერმინების საშუალებით, როგორცაა წარმოების სურვილი და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, უამრავმა ფემინისტურმა გამოკვლევამ, რომლებიც პოტენციალებს იმის შიგნიდან აანალიზებდნენ, რაც ტრადიციულად ქალების საქმედ მიიჩნევა, აფექტური შრომა ნათესაურ საქმედ და ზრუნვით შრომად აღიქვას. თითოეული ეს ანალიზი ამხელს იმ პროცესებს, რომლითაც ჩვენი შრომითი პრაქტიკა აწარმოებს კოლექტიურ სუბიექტურობებს, აწარმოებს სოციალურობას და საბოლოოდ, თავად საზოგადოებას.

თუმცა, დღეს აფექტური შრომის ასეთი გაგება კაპიტალისტურ ეკონომიკაში აფექტური შრომის როლის შეცვლის კონტექსტში უნდა განთავსდეს. ამ სტატიის მთავარი აზრიც ეს არის. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მიუხედავად იმისა, რომ აფექტური შრომა მთლიანად არასოდეს ყოფილა კაპიტალისტური წარმოების მიღმა, ეკონომიკური პოსტმოდერნიზაციის პროცესმა, რომელიც ბოლო 25 წელია მიმდინარეობს, მას ის როლი არგუნა, რომელიც არა მხოლოდ პირდაპირ

ანარმოებს კაპიტალს, არამედ შრომის ფორმების იერარქიის მწვერვალზე ათავსებს მას. აფექტური შრომა ერთი სახეა იმისა, რასაც მე „არამატერიალურ შრომას“ დავარქმევდი, და რომელმაც ძირითადი ადგილი დაიკავა გლობალურ კაპიტალისტურ ეკონომიკაში, შრომის სხვა ფორმებთან შედარებით. იმის თქმა, რომ კაპიტალმა მიიერთა და აამაღლა აფექტური შრომა და რომ კაპიტალის გადმოსახედიდან იგი ყველაზე მეტი ღირებულების მწარმოებელი შრომის ფორმაა, არ ნიშნავს იმას, რომ ამგვარად დაბინძურებული, ანტიკაპიტალისტური პროექტებისთვის აღარ გამოდგება. ამის სანინაალმდეგოდ, კაპიტალისტური პოსტმოდერნიზაციის ჯაჭვში აფექტური შრომის როლის, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი მაკავშირებლის გათვალისწინებით, ნგრევისა და ავტონომიური დაფუძნების მისეული პოტენციალი უფრო დიდია. ამ კონტექსტში, შეგვიძლია ვაღიაროთ შრომის ბიოპოლიტიკური პოტენციალი. აქ ბიოძალაუფლებას ვიყენებ იმ გაგებით, რომელიც ერთდროულად ითავსებს ამ ტერმინის მიშელ ფუკოსეულ გამოყენებას და მიმართულებას უცვლის მას. მინდა სამი ნაბიჯით განვაგრცო: პირველი არამატერიალური შრომის განსაზღვრაა კაპიტალისტური პოსტმოდერნიზაციის თანამედროვე ფაზაში; მეორეა აფექტური შრომის განსაზღვრა არამატერიალური შრომის სხვა ფორმებთან მიმართებით; ბოლო კი – აფექტური შრომის პოტენციალის შესწავლა ბიოძალაუფლების თვალსაზრისით.

პოსტმოდერნიზაცია

შუა საუკუნეების შემდგომი ეკონომიკური პარადიგმების მემკვიდრეობის სამ განსხვავებულ ეტაპად დანახვა დომინანტ კაპიტალისტურ ქვეყნებში ახლა უკვე ჩვეულებრივი ამბავია. თითოეული მათგანი განისაზღვრება ეკონომიკის უპირატესი სექტორით: პირველია პარადიგმა, რომელშიც ეკონომიკაზე დომინირებს სოფლის მეურნეობა და ნედლეულის მოპოვება; მეორეა პარადიგმა, რომელშიც ინდუსტრიამ და გრძელვადიანი საქონლის წარმოებამ დაიკავა პრივილეგირებული მდგომარეობა; მესამე კი არის ამჟამინდელი პარადიგმა, რომელშიც,

ეკონომიკურ წარმოებაში მომსახურების მიწოდებას და ინფორმაციით მანიპულირებას უჭირავს ცენტრალური ადგილი. ამრიგად, წამყვანი ადგილი პირველადი წარმოებიდან მეორადმა, მეორადიდან კი მესამეულმა წარმოებამ დაიკავა. პირველი პარადიგმიდან მეორე პარადიგმაზე – სოფლის მეურნეობის დომინირებიდან მრეწველობაზე – გადასვლას ეკონომიკური მოდერნიზაცია დაერქვა სახელად. მოდერნიზაცია ნიშნავდა ინდუსტრიალიზაციას. მეორე პარადიგმიდან მესამეზე გადასვლას, ინდუსტრიის დომინირებიდან მომსახურებასა და ინფორმაციაზე გადასვლას, ეკონომიკური პოსტმოდერნიზაციის პროცესი, ან უფრო სწორად, ინფორმატიზაცია ვუნდოთ.

მოდერნიზაციისა და ინდუსტრიალიზაციის პროცესებმა გარდაქმნა და ხელახლა განსაზღვრა სოციალური ცხოვრების ყველა ელემენტი. როდესაც სოფლის მეურნეობა მრეწველობად მოდერნიზდა, მეურნეობა თანდათანობით იქცა ქარხანად, ქარხნის მთელი დისციპლინით, ტექნოლოგიით, სახელფასო ურთიერთობებით და ა.შ. უფრო ზოგადად, თანდათანობით თვითონ საზოგადოება ინდუსტრიალიზდა, ადამიანური ურთიერთობებისა და ადამიანური ბუნების გარდაქმნის დონემდევ კი. საზოგადოება იქცა ქარხანად. მეოცე საუკუნის დასაწყისში რობერტ მუზილმა მომხიბვლელად ასახა კაცობრიობის ტრანსფორმაცია სოფლის მეურნეობის სამყაროდან სოციალურ ქარხანაზე გადასვლისას: „იყო დრო, როდესაც ადამიანები ბუნებრივად ეთვისებოდნენ იმ პირობებს, რომლებიც წინ ელოდათ და ეს პიროვნებად ჩამოყალიბების მეტად სანდო გზა გახლდათ. მაგრამ დღეს, ამ ყველაფრის შეცვლასთან ერთად, როდესაც ყველაფერი სწყდება ნიადაგს, რომელშიც აღმოცენებულა, სადაც სულის წარმოებაც კი საკითხავია, ადამიანმა, ასე ვთქვათ, უნდა ჩაანაცვლოს ტრადიციული ხელოსნობა იმგვარი ინტელექტით, რომელიც მანქანასა და ქარხანას ესადაგება“.¹ კაცობრიობა და მისი სული ეკონომიკური წარმოების პროცესებში იქმნება. ადამიანად ქცევის პროცესები და თვით ადამიანის ბუნება ძირეულად გარდაიქმნა მოდერნიზაციის თვისობრივი ცვლილებებისას.

1 Robert Musil, *The man without Qualities*, vol. 2, trans. Sophie Wikins (New York, Vintage, 1996), 367.

თუმცა, ჩვენს დროში მოდერნიზაცია დასრულდა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სამრეწველო წარმოება აღარ განავრცობს დომინაციას სხვა ეკონომიკურ ფორმებსა და სოციალურ მოვლენებზე. ამ ცვლილების სიმპტომი ვლინდება დასაქმებაში, რაოდენობრივი ცვლილებების თვალსაზრისით. მაშინ, როცა მოდერნიზაციის პროცესები აღინიშნებოდა შრომის მიგრაციით სოფლის მეურნეობიდან და სამთო მრეწველობიდან (პირველადი სექტორიდან) ინდუსტრიაში (მეორადი სექტორი), პოსტმოდერნიზაციის ან ინფორმატიზაციის პროცესები ამოიცნობა ინდუსტრიიდან მომსახურების სექტორში (მესამეული სექტორი) მიგრაციის მეშვეობით, ცვლილებით, რომელსაც დომინანტ კაპიტალისტურ ქვეყნებში ჰქონდა ადგილი, განსაკუთრებით, შვედეთებულ შტატებში, 70-იანი წლების დასაწყისიდან.² აქ ტერმინი „მომსახურება“ მოიცავს ფართო სპექტრის საქმიანობას ჯანდაცვის, განათლების, ფინანსების, ტრანსპორტირების, გართობისა და რეკლამირების ჩათვლით. სამუშაო ადგილები, უმეტესწილად, ძალზე მობილურია და მოქნილ უნარებს საჭიროებს. რაც მთავარია, მათი ზოგადი მახასიათებელია ცენტრალური როლი, რომელსაც ცოდნა, ინფორმაცია, კომუნიკაცია და აფექტი ასრულებს. ამ თვალსაზრისით, პოსტინდუსტრიულ ეკონომიკას შეგვიძლია ინფორმაციული ეკონომიკა ვუწოდოთ.

მტკიცება იმისა, რომ მოდერნიზაციის პროცესი დასრულდა და რომ გლობალური ეკონომიკა დღეს პოსტმოდერნიზაციის პროცესს გადის ინფორმაციული ეკონომიკისკენ, არ ნიშნავს იმას, რომ ინდუსტრიული წარმოება დასრულდება ან რომ შეწყვეტს მნიშვნელოვანი როლის შესრულებას, თუნდაც მსოფლიოს ყველაზე დომინანტურ რეგიონებში. ზუსტად ისე, როგორც ინდუსტრიულმა რევოლუციამ გარდაქმნა სოფლის მეურნეობა და გახადა უფრო პროდუქტიული, ინფორმაციული რევოლუციაც ასევე გარდაქმნის ინდუსტრიას, ხელახლა განსაზღვრავს, როდესაც გააახალგაზრდავებს სამრეწველო პროცესებს – მაგალითად, ინდუსტრიულ პროცესებში საინფორმაციო ქსელების

2 დომინანტურ ქვეყნებში სამუშაოს ცვლილების შესახებ იხილეთ, Manuel Castells and Yuko Aoyama, "Paths towards the Informational Society: Employment Structure in G-7 Countries, 1920-90," *International Labour Review* 133, no. 1 (1994): 5-33.

ინტეგრაციის გზით. აქ ახალი მენეჯერული ოპერაციული იმპერატი-
ვია „მოეპყარი წარმოებას, როგორც მომსახურებას“.³ ფაქტობრივად,
ინდუსტრიების გარდაქმნის შედეგად, წარმოებასა და მომსახურებას
შორის დაყოფა ბუნდოვანი ხდება. ისევე, როგორც მოდერნიზაციის
პროცესში ინდუსტრიალიზმმა ყველა სახის წარმოება, პოსტმოდერნი-
ზაციის პროცესშიც ნებისმიერი ტიპის წარმოება მომსახურების წარმო-
ებისკენ, ინფორმატიულად ქცევისკენ მიემართება.

იმ ფაქტმა, რომ ინფორმატიზაცია და მომსახურებაზე გადასვლა ყვე-
ლაზე თვალში საცემი დომინანტ კაპიტალისტურ ქვეყნებშია, არ უნდა
მიგვაბრუნოს თანამედროვე გლობალური ეკონომიკური ვითარების
იმ გაგებასთან, რომელიც განვითარების ეტაპების თანხმიერია –
თითქოს დღეს დომინანტი ქვეყნები ინფორმაციული მომსახურების
ეკონომიკებს, სამრეწველო ეკონომიკები მათზე დაქვემდებარებუ-
ლებს, სასოფლო-სამეურნეო ეკონომიკები კი – კიდევ უფრო მეტად
დაქვემდებარებულებს წარმოადგენდნენ. დაქვემდებარებული ქვეყ-
ნებისათვის მოდერნიზაციის კოლაფსი, პირველ რიგში, იმას ნიშნავს,
რომ ინდუსტრიალიზაცია ეკონომიკური წინსვლისა და კონკურენციის
გასაღებად ვეღარ მიიჩნევა. ყველაზე მეტად დაქვემდებარებულ რე-
გიონთაგან ზოგიერთნი, მაგალითად, საჰარის სამხრეთით მდებარე
აფრიკა, ფაქტობრივად გამოირიცხნენ კაპიტალის ნაკადებისა და ახა-
ლი ტექნოლოგიებიდან, თუნდაც განვითარების სტრატეგიის ილუზი-
ისაგან, და შიმშილის ზღვარზე აღმოჩნდნენ (თუმცა უნდა ვალიაოთ,
თუ როგორ განახორციელა პოსტმოდერნიზაციამ ეს გარიყვა და მი-
უხედავად ამისა, როგორ ბატონობს ამ რეგიონებში). გლობალურ
იერარქიაში საშუალო დონის პოზიციებისთვის შეჭობრი უმეტესწილად
არა ინდუსტრიალიზაციის, არამედ წარმოების ინფორმატიზაციის გზა-
ზე გადის. მრავალფეროვანი ეკონომიკის მქონე დიდ ქვეყნებს, რო-
გორცია ინდოეთი, ბრაზილია და რუსეთი, ერთდროულად შეუძლიათ
ხელი შეუწყონ ყველა სახეობის საწარმოო პროცესს: ინფორმაციაზე

3 Francois Bar, “Information Infrastructure and the Transformation of Manufacturing,” in *The New Information Infrastructure: Strategies for U.S. Policy*, ed. William Drake (New York: Twentieth-Century Fund Press, 1995), 56.

დაფუძნებული მომსახურების წარმოებას, საქონლის თანამედროვე სამრეწველო წარმოებას და ტრადიციულ ხელოსნობას, სოფლის მეურნეობასა და სამთომოპოვებით წარმოებას. აუცილებელი არ არის ამ ფორმებს შორის მწყობრი ისტორიული თანმიმდევრობა არსებობდეს, რადგან ისინი ერთმანეთში ირევიან და თანაარსებობენ; ინფორმაციის დაწყებამდე აუცილებელი არ არის მოდერნიზაციის გავლა – ტრადიციული ხელნაკეთობების წარმოება შეიძლება დაუყოვნებლივ კომპიუტერიზდეს; მობილური ტელეფონები შეიძლება მყისიერად იქნას გამოყენებული იზოლირებულ სოფლებში, სადაც მეთევზეობას მისდევენ. მსოფლიო ბაზრის ქსელების შიგნით და მომსახურების ინფორმაციული წარმოების ბატონობის ქვეშ, წარმოების ყველა ფორმა არსებობს.

არამატერიალური შრომა

ინფორმაციულ ეკონომიკაზე გადასვლა აუცილებლად გულისხმობს შრომის ხარისხისა და შრომითი პროცესების ხასიათის შეცვლას. ეს ეკონომიკური პარადიგმების გავლის მეტად მყისიერი სოციოლოგიური და ანთროპოლოგიური ეფექტია. ინფორმაცია, კომუნიკაცია, ცოდნა და აფექტი წარმოების პროცესში ფუნდამენტურ როლს თამაშობენ.

ამ ტრანსფორმაციის პირველ ასპექტად ბევრი ქარხნულ შრომაში მომხდარ ცვლილებას მიიჩნევს, გადასვლას ფორდისტული მოდელიდან ტოიოტიკურ მოდელზე, როდესაც ათვლის წერტილად საავტომობილო ინდუსტრიას იყენებს.⁴ ამ მოდელებს შორის მომხდარი ძირითადი სტრუქტურული ცვლილება მოიცავს კომუნიკაციის სისტემას საქონლის წარმოებასა და მოხმარებას შორის, რაც არის ინფორმაციის გადაცემა ქარხანასა და ბაზარს შორის. ფორდისტულმა მოდელმა წარმოებასა და მოხმარებას შორის შედარებით „მუნჯი“ ურთიერთობა ჩამოაყალი-

4 On the comparison between the Fordist and Toyotist models, see Benjamin Coriat, *Penser à l'envers: Travail et organisation dans l'entreprise japonaise* (Paris: Christian Bourgois, 1994).

ბა. ფორდისტულ ეპოქაში სტანდარტიზებული საქონლის მასობრივ წარმოებას შეეძლო ადევნატურ მოთხოვნას დაყრდნობოდა და, ამრიგად, თითქმის არ სჭირდებოდა ყურადღებით „ესმინა“ ბაზრისთვის. მოხმარებიდან წარმოებამდე უკუკავშირის ბრუნვამ ბაზარზე მომხდარ ცვლილებებს საშუალება მისცა, ბიძგი მიეცა ცვლილებებისთვის წარმოებაში, მაგრამ ეს კომუნიკაცია შეზღუდული (დაგეგმვის გაქვავებული და კომპარტმენტალიზებული არხების გამო) და ნელი (მასობრივი წარმოების ტექნოლოგიებისა და პროცედურების მოუქნელობის გამო) იყო.

ტოიოტიზმი წარმოებასა და მოხმარებას შორის კომუნიკაციის ფორდისტული სტრუქტურის შებრუნებას ემყარება. იდეალურ შემთხვევაში, ამ მოდელის მიხედვით, წარმოების დაგეგმვა უწყვეტად და დაუყოვნებლივ დაამყარებს კომუნიკაციას ბაზრებთან. ქარხნები შეინარჩუნებენ ნულოვან მარაგს, საქონელი ინარმოება დროულად, არსებული ბაზრების ამჟამინდელი მოთხოვნის შესაბამისად. ამგვარად, ეს მოდელი გულისხმობს არა მხოლოდ უფრო სწრაფი უკუკავშირის მარყუჟს, არამედ ურთიერთობის შებრუნებას, რადგან, თეორიულად მაინც, საწარმოო გადაწყვეტილება რეალურად მოსდევს ბაზრის გადაწყვეტილებას და მასზე რეაგირებისას იბადება. ეს ინდუსტრიული კონტექსტი გვანჯდის პირველ აზრს, რომელშიც კომუნიკაციამ და ინფორმაციამ ახალი ცენტრალური როლი შეასრულა წარმოებაში. შეიძლება ითქვას, რომ ინსტრუმენტული მოქმედება და კომუნიკაციური მოქმედება ინფორმატიზებულ ინდუსტრიულ პროცესებში მჭიდროდაა ერთმანეთზე გადაქსოვილი (აქ საინტერესო და სასარგებლო იქნებოდა მხედველობაში მიგველო, თუ როგორ არღვევენ ეს პროცესები იურგენ ჰაბერმასისეულ დაყოფას ინსტრუმენტულ და კომუნიკაციურ მოქმედებას შორის, ზუსტად ისე, როგორც ჰანა არენდტისეულ განსხვავებებს არღვევენ შრომას, სამუშაოსა და მოქმედებას შორის, სხვა თვალსაზრისით).⁵ ამასთანავე, სწრაფადვე უნდა დავძინოთ, რომ

5 მეტწილად იურგენ ჰაბერმასის „კომუნიკაციური ქმედების თეორიაზე“ ვიქცობ და ჰანა არენდტის „ადამიანურ პირობაზე“. ეკონომიკური პოსტმოდერნიზაციის კონტექსტში კომუნიკაციური და ინსტრუმენტული ქმედების ჰაბერმასისეული დაყოფის შესანიშნავი კრიტიკისათვის იხ. Christian Marazzi, *Il posto dei calzini: La svolta linguistica dell'economia e i suoi effetti nella politica* (Bellinzona, Switzerland: Casagrande, 1995), 29-34.

ეს არის კომუნიკაციის გაღარიბებული ცნება, უბრალოდ, საბაზრო მონაცემების გადაცემა.

მომსახურების ეკონომიკური სექტორები სანარმოო კომუნიკაციის უფრო მდიდარ მოდელს ქმნიან. მომსახურებათა უმეტესობას საფუძვლად უდევს ინფორმაციისა და ცოდნის მუდმივი გაცვლა. იქიდან გამომდინარე, რომ მომსახურების წარმოების ნაყოფი არ არის მატერიალური და გრძელვადიანი მოხმარების საქონელი, ამ წარმოებაში ჩართული შრომა შეიძლება განვსაზღვროთ როგორც არამატერიალური შრომა, ანუ შრომა, რომელიც აწარმოებს არამატერიალურ საქონელს, როგორც არის მომსახურება, ცოდნა ან კომუნიკაცია.⁶ არამატერიალური შრომის ერთ-ერთ სახედ შეიძლება მოვიაზროთ კომპიუტერის ფუნქციონირება. კომპიუტერების სულ უფრო ფართო გამოყენებამ თანდათანობით ხელახლა განსაზღვრა შრომითი პრაქტიკები და ურთიერთობები (მართლაც, ყველა სხვა სოციალურ პრაქტიკასა და ურთიერთობასთან ერთად). დომინანტ ქვეყნებში კომპიუტერული ტექნოლოგიების გამოყენების ცოდნა და შესაძლებლობები სულ უფრო მეტად ხდება ზოგადი სამუშაო კვალიფიკაციის ძირითადი ნაწილი. მაშინაც კი, როდესაც საქმე კომპიუტერთან პირდაპირ კონტაქტს არ გულისხმობს, სიმბოლოებისა და ინფორმაციის მანიპულირება კომპიუტერის მუშაობის მოდელის კვალდაკვალ ძალიან გავრცელებულია. კომპიუტერის ერთ-ერთი ახალი ასპექტია ის, რომ მას განუწყვეტლივ შეუძლია ცვალოს საკუთარი ფუნქციონირება თავისი თავის გამოყენების საშუალებით. ხელოვნური ინტელექტის ელემენტარული ფორმებიც კი, კომპიუტერს საშუალებას აძლევს, მომხმარებელთან და გარემოსთან ინტერაქციის საფუძველზე, გააფართოოს და სრულყოს თავისი მოქმედება. იმავე სახის უწყვეტი ინტერაქტიულობა ახასიათებს თანამედროვე სანარმოო საქმიანობის ფართო სპექტრს ეკონომიკაში, იმის მიუხედავად, არის თუ არა უშუალოდ ჩართული კომპიუტერული მონაცემილობები მასში. წინარე ეპოქაში მუშებმა ის-

6 არამატერიალური შრომის დეფინიციისა და ანალიზისათვის, იხ. Maurizio Lazzarato, "Immaterial Labor," in *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, ed. Paolo Virno and Michael Hardt (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 133-47.

წავლეს, თუ როგორ ემოქმედათ მანქანებივით როგორც ქარხნის შიგნით, ისე მის გარეთ. დღეს, როდესაც ზოგადი სოციალური ცოდნა უფრო მეტად ხდება წარმოების უშუალო ძალა, სულ უფრო მეტად ვფიქრობთ კომპიუტერებივით და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების ინტერაქტიული მოდელი უფრო და უფრო მეტად იძენს ცენტრალურ მნიშვნელობას ჩვენს შრომით საქმიანობებში.⁷ ინტერაქტიული და კიბერნეტიკული მანქანები იქცევიან ახალ პროთეზად, რომელიც ჩვენს გონებებსა და სხეულებში ინტეგრირდება; იქცევიან პრიზმად, რომლის საშუალებითაც უნდა განისაზღვროს თვით ჩვენი სხეულები და გონებები.⁸

რობერტ რაიხი ამ სახის არამატერიალურ შრომას უწოდებს „სიმბოლურ-ანალიტიკურ მომსახურებებს“ – ამოცანებს, რომლებიც მოიცავენ „პრობლემის გადაჭრას, პრობლემის იდენტიფიკაციას და სტრატეგიულ ბროკერულ საქმიანობას“.⁹ ამ ტიპის შრომა ითხოვს ყველაზე მაღალ ღირებულებას და ამგვარად, რაიხი მას აიგივებს კონკურენციის გასაღებთან ახალ გლობალურ ეკონომიკაში. თუმცა, ის აცნობიერებს, რომ შემოქმედებითი სიმბოლური მანიპულირების ეს, ცოდნაზე დაფუძნებული, სამუშაო ადგილების ზრდა გულისხმობს რუტინული სიმბოლური მანიპულაციის დაბალი ღირებულების მქონე და მცირედ-

7 პიტერ დრუკერს არამატერიალური წარმოებისკენ გადასვლა ესმის პოლიტიკური ეკონომიის ტრადიციული კატეგორიების სრულ დესტრუქციად. „ძირითადი ეკონომიკური რესურსი – „წარმოების საშუალება“,“, ეკონომისტების ტერმინს თუ გამოვიყენებთ – აღარ წარმოადგენს კაპიტალურ ან ბუნებრივი რესურსებს (ეკონომისტის „მინას“) და არც „შრომას“. ეს არის და იქნება ცოდნა“«. Peter Drucker, Post-Capitalist Society [New York: HarperBusiness, 1993], 8). ის, რაც დრუკერს არ ესმის, არის ის არის, რომ ცოდნა არ არის მოცემული რამ, არამედ ინარმოება და რომ მისი წარმოება მოიცავს წარმოებისა და შრომის ახალ სახეობებს მოიცავს.

8 მარქსი საწარმოო სოციალური საქმიანობის ამ პარადიგმის აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს „ზოგადი ინტელექტი“: „მუდმივი კაპიტალის განვითარება მიანიშნებს, თუ რამდენად გახდა სოციალური ცოდნა წარმოების უშუალო ძალა და შესაბამისად, რა ხარისხით მოექცა თავად სოციალური ცხოვრების პროცესის პირობები ზოგადი ინტელექტის კონტროლქვეშ და გარდაიქმნა მის შესაბამისად. რა დონემდე ინარმოა სოციალური წარმოების ძალები, არა მხოლოდ ცოდნის ფორმაში, არამედ სოციალური პრაქტიკის, რეალური ცხოვრების პროცესის უშუალო ორგანიზებად“. Karl Marx, Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy, trans. Martin Nicolaus [New York: Vintage, 1973], 706).

9 Robert Reich, The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism (New York: Knopf, 1991), 177.

უნარიანი სამუშაო ადგილების შესაბამის ზრდას, როგორცაა მონაცემთა შეყვანა და ტექსტის დამუშავება. აქ, არამატერიალური პროცესების სფეროში, იწყება შრომის ფუნდამენტური დაყოფა.

თუმცა, კომპიუტერის მოდელი წარმოგვიდგენს კომუნიკაციური და არამატერიალური შრომის მხოლოდ ერთ სახეს, რომელიც მონაწილეობს მომსახურების წარმოებაში. არამატერიალური შრომის მეორე სახეა ადამიანური კონტაქტისა და ინტერაქციის აფექტური შრომა. ეს არის არამატერიალური შრომის ის ასპექტი, რომელზეც საუბარი ისეთი ეკონომისტებისგან, როგორც რაიხია, ნაკლებად მოსალოდნელია, მაგრამ ეს ჩემთვის უფრო მნიშვნელოვანი ასპექტია, სავალდებულო ელემენტი. მაგალითად, ჯანდაცვის სერვისები ძირითადად ზრუნვას და აფექტურ შრომას ეყრდნობა, გასართობი ინდუსტრია და კულტურის სხვადასხვა ინდუსტრია აფექტების შექმნასა და მანიპულირებაზეა ორიენტირებული. ამა თუ იმ ხარისხით, ეს აფექტური შრომა, ჩაქსოვილი ადამიანთა ინტერაქციისა და კომუნიკაციის მომენტებში, გარკვეულ როლს თამაშობს მომსახურების ინდუსტრიაში, სწრაფი კვების მომსახურებიდან დაწყებული, ფინანსური სერვისების მიმწოდებლებით დამთავრებული. ეს შრომა არამატერიალურია, მაშინაც კი, თუ ის სხეულებრივი და აფექტურია, იმ თვალსაზრისით, რომ მისი პროდუქტები არახელშესახებია, იქნება ეს სიმსუბუქის, კეთილდღეობის, კმაყოფილების, მღელვარების, სიყვარულის გრძნობა თუ თუნდაც შეკავშირებულობის ან ერთობის განცდა. ისეთი კატეგორიები, როგორცაა „პირისპირ“ მომსახურება ან სიახლოვის სერვისები, ხშირად გამოიყენება ამ სახის შრომის განსასაზღვრად, მაგრამ ის, რაც მისთვის არსებითია, მისი პიროვნული ასპექტი, სინამდვილეში აფექტების შექმნა და მანიპულირებაა. ამგვარი აფექტური წარმოება, გაცვლა და კომუნიკაცია ზოგადად ადამიანურ კონტაქტთან, სხვების ფაქტობრივ არსებობასთანაა დაკავშირებული, მაგრამ ეს კონტაქტი შეიძლება იყოს ნამდვილიც და ვირტუალურიც. გართობის ინდუსტრიაში აფექტების წარმოებაში, მაგალითად, ადამიანებთან კონტაქტი, სხვების ყოფნა, ძირითადად, ვირტუალურია, მაგრამ ამის გამო ნაკლებად რეალური არ არის.

არამატერიალური შრომის ეს მეორე სახე, მისი აფექტური სახე, სცილდება კომპიუტერის მიერ განსაზღვრული ინტელექტისა და კომუნიკაციის მოდელს. აფექტური შრომა შეიძლება უკეთესად გავიგოთ, თუ იქიდან დავიწყებთ, რასაც „ქალთა შრომის“ ფემინისტური ანალიზი უწოდებს „შრომას სხეულებრივ რეჟიმში“.¹⁰ უეჭველია, რომ ზრუნვითი შრომა სავსებით ჩართულია სხეულებრივში, სომატურში, მაგრამ მისგან ნაწარმოები აფექტები მაინც არამატერიალურია. ის, რასაც აფექტური შრომა აწარმოებს, არის სოციალური ქსელები, საზოგადოების ფორმები, ბიოძალა.

აქ შეიძლება კიდევ ერთხელ გავითვალისწინოთ, რომ ეკონომიკური წარმოების ინსტრუმენტული მოქმედება შეუერთდა ადამიანთა ურთიერთობების კომუნიკაციურ მოქმედებას. თუმცა, ამ შემთხვევაში კომუნიკაცია კი არ გადარიბდა, არამედ წარმოება გამდიდრდა ადამიანთა ურთიერთობების კომპლექსურობის დონემდე. იმის გათვალისწინებით, რომ პირველ ეტაპზე, ინდუსტრიის კომპიუტერიზაციის დროს, მაგალითად, შეიძლება ითქვას, რომ კომუნიკაციური მოქმედება, ადამიანური ურთიერთობები და კულტურა ინსტრუმენტალიზებული გახდა, გასაგნდა და ეკონომიკური ურთიერთქმედების დონემდე „დეგრადირდა“, მაშინათვე უნდა დავძინოთ, რომ საპასუხო პროცესის მეშვეობით, ამ მეორე ეტაპზე, წარმოება გახდა კომუნიკაციური, აფექტური, დეინსტრუმენტალიზებული და „ამალღებული“ ადამიანურ ურთიერთობათა დონემდე, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ამ დონის ადამიანური ურთიერთობები მთლიანად დაპყრობილი აქვს კაპიტალს და მისით არის მოცული (სწორედ აქ იმსხვრევა დაყოფა ეკონომიკასა და კულტურას შორის). აფექტების წარმოებასა და კვლავწარმოებაში, კულტურისა და კომუნიკაციის ამ ქსელებში, იქმნება კოლექტიური სუბიექტურობები და წარმოიქმნება სოციალურობა, მაშინაც კი, თუ ეს სუბიექტურობები და სოციალურობა კაპიტალის მხრიდან პირდაპირ ექსპლუატაციას ექვემდებარება. სწორედ აქ არის შესაძლებელი, დავინახოთ აფექტური შრომის უზარმაზარი პოტენციალი.

10 იხილეთ, Dorothy Smith, *The Everyday World As Problematic: A Feminist Sociology* (Boston: Northeastern University Press, 1987), 78-88.

არ ვცდილობ იმის მტკიცებას, რომ აფექტური შრომა თავისთავად ახალია ან ის ფაქტია რაღაც გაგებით ახალი, რომ აფექტური შრომა აწარმოებს ღირებულებას. განსაკუთრებით ფემინისტურმა ანალიზმა უკვე დიდი ხანია აღიარა ზრუნვითი შრომის, ნათესაური შრომის, აღზრდისა და დედობრივი საქმიანობის სოციალური ღირებულება. მეორე მხრივ, სიახლეა ის მასშტაბი, რომლითაც ეს აფექტური არამატერიალური შრომა ახლა უშუალოდ აწარმოებს კაპიტალს და ასევე მასშტაბი, რომლითაც ის ეკონომიკის ფართო სექტორებზე განზოგადდა. ფაქტობრივად, როგორც არამატერიალური შრომის კომპონენტმა, აფექტურმა შრომამ მიაღწია უმაღლესი ღირებულების დომინანტურ პოზიციას თანამედროვე ინფორმაციულ ეკონომიკაში. რაც შეეხება სულის წარმოებას, როგორც მუზილმა შეიძლება თქვას, ჩვენ აღარ უნდა ვუყუროთ ნიადაგსა და ორგანულ განვითარებას, არც ქარხნისა და მექანიკურ განვითარებას, არამედ დღევანდელი დომინანტურ ეკონომიკურ ფორმებს, რაც გულისხმობს კიბერნეტიკისა და აფექტის კომბინაციით განსაზღვრულ წარმოებას.

ეს არამატერიალური შრომა არ შემოიფარგლება მხოლოდ მშრომელთა გარკვეული ნაწილის მოცვით, მაგალითად, კომპიუტერული პროგრამისტებით თუ ექთნებით, რომლებიც შექმნიდნენ ახალ, პოტენციურ შრომით არისტოკრატias. უფრო მეტიც, არამატერიალური შრომა თავისი სხვადასხვა საბურველით (ინფორმაციული, აფექტური, კომუნიკაციური და კულტურული) ისწრაფვის მთელ სამუშაო ძალასა თუ ყველა შრომით დავალებაზე განვრცობისკენ, ყოველი შრომითი პროცესის მცირე თუ მსხვილ კომპონენტად ქცევისკენ. ამასთანავე, რა თქმა უნდა, არსებობს უამრავი დაყოფა არამატერიალური შრომის სფეროში – არამატერიალური შრომის საერთაშორისო დაყოფა, გენდერული დაყოფა, რასობრივი დაყოფა და ა.შ. როგორც რაიხი ამბობს, აშშ-ის მთავრობა მაქსიმალურად შეეცდება შეინარჩუნოს უმაღლესი ღირებულების არამატერიალური შრომა შეერთებულ შტატებში და ექსპორტზე სხვა რეგიონებში გაიტანოს დაბალი ღირებულების ამოცანები. არამატერიალური შრომის ამ დაყოფების ახსნა ძალზე მნიშვნელოვანი ამოცანაა, და აქვე უნდა ითქვას, რომ ისინი არ წარ-

მოადგენენ შრომის იმ დაყოფებს, რომლებსაც ჩვენ ვართ მიჩვეულები, განსაკუთრებით, აფექტურ შრომასთან დაკავშირებით.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ჩვენ შეგვიძლია განვასხვავოთ არამატერიალური შრომის სამი ტიპი, რომლებიც მომსახურების სექტორს ინფორმაციული ეკონომიკის მწვერვალისკენ უბიძგებენ. პირველი ჩართულია სამრეწველო წარმოებაში, რომელიც ინფორმაციონალიზმს და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები მიიერთა იმ ფორმით, რომელიც გარდაქმნის თვითონ ინდუსტრიული წარმოების პროცესს. მრეწველობა განიხილება მომსახურებად, ხოლო ხანგრძლივი მოხმარების საქონლის წარმოების მატერიალური შრომა იხრება არამატერიალური შრომისკენ და ირევა მასში. მეორე არის ანალიტიკური და სიმბოლური ამოცანების შესრულების არამატერიალური შრომა, რაც თავისთავად იშლება, ერთი მხრივ, შემოქმედებით და ინტელექტუალურ მანიპულაციად და, მეორე მხრივ, რუტინულ სიმბოლურ ამოცანებად. და ბოლოს, არამატერიალური შრომის მესამე ტიპი გულისხმობს აფექტების წარმოებას და მანიპულირებას და მოითხოვს (ვირტუალურ ან რეალურ) ადამიანურ კონტაქტსა და სიახლოვეს. ეს არის შრომის სამი ტიპი, რომლებიც გლობალური ეკონომიკის პოსტმოდერნიზაციას ან ინფორმაციონალიზაციას განაპირობებს.

ბიოძალაუფლება

ბიოძალაუფლება მე ვხედავ აფექტური შრომის პოტენციალს. ბიოძალაუფლება სიცოცხლის შექმნის ძალაუფლებაა; ეს არის კოლექტიური სუბიექტურობის, სოციალურობისა და თავად საზოგადოების წარმოება. აფექტებსა და აფექტების წარმოების ქსელებზე ფოკუსირება ავლენს სოციალური კონსტიტუციის ამ პროცესებს. ის, რაც აფექტური შრომის ქსელებში იქმნება, სიცოცხლის ფორმაა.

როდესაც ფუკო ბიოძალაუფლებას განიხილავს, ის მას მხოლოდ ზემოდან ხედავს. ეს არის *patria potestas* („მამის ძალაუფლება“ –

მთარგ.), მამის უფლება შვილებისა და მსახურების სიცოცხლესა და სიკვდილზე. რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ბიოძალაუფლება არის განვითარებადი გუვერნმენტალობის ძალების ძალაუფლება, შექმნან, მართონ და გააკონტროლონ მოსახლეობები – სიცოცხლის მართვის ძალაუფლება.¹¹ სხვა, უფრო ახალმა კვლევებმა განავრცეს ფუკოსეული ცნება და ბიოძალაუფლება მიიჩნიეს სუვერენის უზენაესობად „შიშველ სიცოცხლეზე“, სიცოცხლეზე, რომელიც განსხვავდება მისი სხვადასხვა სოციალური ფორმისგან.¹² თითოეულ შემთხვევაში, ის, რაც კითხვას ბადებს ძალაუფლებაში, თავად სიცოცხლეა. ეს პოლიტიკური გადასვლა ბიოძალაუფლების თანამედროვე ფაზისკენ შეესაბამება კაპიტალისტური პოსტმოდერნიზაციის ეკონომიკურ გადასვლას, რომელშიც არამატერიალურმა შრომამ დაიკავა დომინანტური პოზიცია. აქაც, ღირებულების შექმნისა და კაპიტალის წარმოებისას, მთავარი სიცოცხლის წარმოება, ანუ მოსახლეობების შექმნა, მართვა და კონტროლია. მიუხედავად ამისა, ბიოძალაუფლების ფუკოსეული ხედვა მხოლოდ ზემოდან წარმოაჩენს სიტუაციას, როგორც სუვერენული ძალაუფლების პრეროგატივას. მეორე მხრივ, როდესაც სიტუაციას შრომის პერსპექტივიდან შევხედავთ, რომელიც ჩართულია ბიოპოლიტიკურ წარმოებაში, შეგვიძლია დავინწყით ბიოძალაუფლების ამოცნობა ქვემოდან.

პირველი ფაქტი, რომელსაც ამ პერსპექტივიდან დავინახავთ, ის არის, რომ ბიოპოლიტიკური წარმოების შრომა მკაცრად არის კონფიგურირებული, როგორც გენდერირებული შრომა. მართლაც, ფემინისტური თეორიის მრავალ მიმართულებას უკვე ფართოდ აქვს გაანალიზებული ბიოძალაუფლების წარმოება ქვემოდან. მაგალითად, ეკოფემინიზმის მიმდინარეობა ტერმინს, „ბიოპოლიტიკა“, იყენებს (ისე, რომ ის, ერთი შეხედვით, ფუკოსეულისგან საკმაოდ განსხვავებულიც შეიძლება ჩანდეს) სხვადასხვა ფორმის ბიოტექნოლოგიის პოლიტიკის აღსანიშნავად, რომლებიც ტრანსნაციონალურმა კორპორაციებმა

11 იხილეთ, primarily Michel Foucault, *The History of Sexuality*, vol. 1, trans. Robert Hurley (New York: Vintage, 1978), 135-45.

12 იხილეთ, Giorgio Agamben, *Homo Sacer* (Turin, Italy: Einaudi, 1995); and “Form-of-Life,” trans. Cesare Casarino, in Virno and Hardt, eds., *Radical Thought in Italy*, 151-56.

გაატარეს მოსახლეობებსა და გარემოზე, პირველ რიგში, მსოფლიოს დაქვემდებარებულ რეგიონებში.¹³ „მწვანე რევოლუცია“ და სხვა ტექნოლოგიურმა პროგრამებმა, რომლებიც მიჩნეული იქნა კაპიტალისტური ეკონომიკური განვითარების საშუალებებად, სინამდვილეში თან მოიტანეს ბუნებრივი გარემოს განადგურება და ქალთა დაქვემდებარების ახალი მექანიზმები. თუმცადა, ეს ორი ეფექტი, სინამდვილეში, ერთი და იგივეა. ეს ავტორები ამბობენ, რომ პირველ რიგში, სწორედ ქალების ტრადიციულ როლზე, შეასრულონ კვლავწარმოების ამოცანები, იმოქმედა ყველაზე მწვავედ ეკოლოგიურმა და ბიოლოგიურმა ჩარევებმა. ამ თვალსაზრისით, გამოდის, რომ ქალებსა და ბუნებაზე ერთად ბატონობენ, მაგრამ ისინი, ასევე კოოპერაციული ურთიერთობით, ერთად მოქმედებენ ბიოპოლიტიკური ტექნოლოგიების თავდასხმის წინააღმდეგ, სიცოცხლის წარმოებისა და კვლავწარმოებისთვის. ცოცხლად გადარჩენა: პოლიტიკა თავად სიცოცხლის საკითხად იქცა, ბრძოლამ კი ზემოდან მომავალი ბიოძალაუფლების ქვემოდან მომავალ ბიოძალაუფლებასთან დაპირისპირების ფორმა მიიღო.

ძალიან განსხვავებულ კონტექსტში, შეერთებულ შტატებში მრავალმა ფემინისტმა ავტორმა გააანალიზა ქალის შრომის ძირითადი როლი სიცოცხლის წარმოებასა და კვლავწარმოებაში. კერძოდ, დედობრივ სამუშაოში ჩართული ზრუნვითი შრომა (განვასხვავოთ დედობრივი შრომა სამშობიარო შრომის ბიოლოგიურად სპეციფიკური ასპექტებისგან), დამტკიცებულია, რომ მეტად მდიდარი რელიეფია ბიოპოლიტიკური წარმოების გასაანალიზებლად.¹⁴ ბიოპოლიტიკური წარმოება აქ ძირითადად მოიცავს შრომას, რომელიც მონაწილეობს სიცოცხლის შექმნაში – არა შთამომავლობის შექმნის საქმიანობებს, არამედ სიცოცხლის შექმნას ზუსტად აფექტების წარმოებასა და კვლავწარმოებაში. აქ ცხადად შეგვიძლია გავიგოთ, როგორ იშლება განსხვავება წარმოებასა და კვლავწარმოებას შორის, ისევე როგორც ეს ეკო-

13 See Vandana Shiva and Ingunn Moser, eds., *Biopolitics: A Feminist and Ecological Reader* (London: Zed, 1995); and, more generally, Vandana Shiva, *Staying Alive: Women, Ecology, and Survival in India* (London: Zed, 1988)

14 იხილეთ, Sara Ruddick, *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace* (New York: Ballantine, 1989).

ნომიკასა და კულტურას შორის ხდება. შრომა უშუალოდ აფექტებზე მუშაობს; ის აწარმოებს სუბიექტურობას, აწარმოებს საზოგადოებას, აწარმოებს სიცოცხლეს. აფექტური შრომა, ამ თვალსაზრისით, ონტოლოგიურია – ის აჩვენებს ცოცხალ შრომას, რომელიც ქმნის სიცოცხლის ფორმას და ამით კიდევ ერთხელ მიანიშნებს ბიოპოლიტიკური წარმოების პოტენციალზე.¹⁵

თუმცა, დაუყოვნებლივ უნდა დავძინოთ, რომ შეუძლებელია ამ პერსპექტივებიდან რომელიმეს უპირობოდ დავეთანხმოთ იმ უზარმაზარი საფრთხეების აღიარების გარეშე, რომელსაც ისინი ქმნიან. პირველ შემთხვევაში, ქალისა და ბუნების გაიგივება სქესობრივი განსხვავების ნატურალიზაციისა და აბსოლუტიზაციის საფრთხეს ქმნის, გარდა იმისა, რომ თვითონ ბუნებასაც სპონტანურად განსაზღვრავს. მეორე შემთხვევაში, დედების შრომის განდიდებამ ადვილად შეიძლება გააძლიეროს როგორც შრომის გენდერიზებული დაყოფა, ასევე განამტკიცოს ოიდიპალური დაქვემდებარებისა და სუბიექტიფიკაციის ოჯახური სტრუქტურები. დედობრივი შრომის ამ ფემინისტური ანალიზებიდანაც კი ცხადად ჩანს, თუ რამდენად რთული შეიძლება იყოს ზოგჯერ აფექტური შრომის პოტენციალის გამოდევნა როგორც კვლავწარმოების პატრიარქალური კონსტრუქციებიდან, ისე ოჯახის სუბიექტური შავი ხვრელიდან. ამასთან, ეს საფრთხეები – თუმცა შეიძლება მნიშვნელოვანი იყვნენ – ვერ უკუაგდებენ შრომის პოტენციალის ბიოძალაუფლებად აღიარების მნიშვნელობას, ბიოძალაუფლებად, რომელიც ქვემოდან მომავალია

სწორედ ეს ბიოპოლიტიკური კონტექსტია აფექტსა და ღირებულებას შორის საწარმოო ურთიერთობის კვლევის დაწყების საფუძველი. ის, რასაც აქ ვხვდებით, არის არა იმდენად წინააღმდეგობა, რასაც შეიძლება „აფექტურად აუცილებელი შრომა“ ვუწოდოთ, არამედ უფრო აუცილებელი აფექტური შრომის პოტენციალი. ერთი მხრივ, აფექ-

15 შრომის ონტოლოგიურად არსებითი შესაძლებლობების შესახებ, განსაკუთრებით, ფემინისტური თეორიის კონტექსტში, იხ. Kathi Weeks, *Constituting Feminist Subjects* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998), 120-51.

ტურმა შრომამ, სიცოცხლის წარმოებამ და კვლავწარმოებამ, მყარად მოიკიდა ფეხი, როგორც კაპიტალისტური დაგროვებისა და პატრიარქალური წესრიგის აუცილებელმა საფუძველმა, თუმცა, მეორე მხრივ, აფექტების, სუბიექტურობებისა და სიცოცხლის ფორმების წარმოება უზარმაზარი პოტენციალია ვალორიზაციის ავტონომიური ბრუნვისა, და შესაძლოა, განთავისუფლებისთვის.